Tóth Péter András

Hans Delbrück és a háborús felelősség kérdése

Az első világháború kitörését követően a háborús felelősség kérdése szinte azonnal felszínre került. Németországban a problémakör[1] *(Kriegsschuldfrage)* a háború alatt és után egyaránt nagy figyelmet kapott. A szerzők közül kiemelkedik a jeles német hadtörténész, Hans Delbrück,[2] aki számos publikációval kísérelt meg szembeszállni a leegyszerűsítő, propagandisztikus irányvonallal. A vita fő célja német szemszögből is a háborús felelősség tisztázása, valamint a központi hatalmakat, így elsősorban Németországot, a világháború kitörésében egyedül felelősnek ítélő szemlélet bírálata volt.

A téma 1918-tól kezdve a győztes országokban is nagy figyelmet kapott. Franciaországban, Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban egyaránt születtek – jelentős értelmezésbeli különbségekkel – a kérdéskört tárgyaló munkák. A háborús

[1] A témakörben 1928-ig publikált legfontosabb német és nemzetközi anyagokat, nyilatkozatokat jól foglalja össze: BIEDERMANN, Ad: *Eine offene Wunde.* Berlin, Henschel & Co. Verlag, 1928. Az újabb feldolgozások közül jól használható: DREYER, Michael – LEMBCKE, Oliver: *Die deutsche Diskussion um die Kriegsschuldfrage 1918–1919.* Berlin, Duncker & Humblot, 1993.

[2] Hans Gottlieb Leopold Delbrück (1848–1929): német történész és politikus. Történelmet tanult, s 1873-ban doktorált. Önkéntesként részt vett a porosz–francia háborúban. 1883-tól Heinrich von Treitschkével együtt, majd 1889–1919 között egyedül szerkesztette a *Preußische Jahrbücher*t. 1885-től a berlini Frigyes-Vilmos Egyetem tanára, ahol a hadtörténetet – ugyan kollégái ellenállásával dacolva – bevonta az általános történettudományba. 1921-től emeritusként öt kötetes világtörténetet írt.
Politikai pályáját 1882–1885 között a porosz képviselőházban, a szabadkonzervatívok padsoraiban kezdte, majd 1884–1890-ben Reichstag-képviselő, szintén a szabadkonzervatívok oldalán, akik ott a Német Birodalmi Pártban *(Deutsche Reichspartei)* egyesültek. Elutasította a II. Vilmos császár alatt mind agresszívebbé váló militarizmust és nacionalizmust; az első világháború kitörése után pedig nyíltan támadta az Össznémet Szövetség *(Alldeutscher Verband)* és a német vezetés hatalmi törekvéseit. Szokatlan módon civil tudósként beavatkozott a katonaság stratégiai vitáiba is.
A háború után határozottan fellépett az ún. tőrdöfés-elmélet, de Németország egyedüli háborús felelőssége és a versailles-i szerződés ellen is. 1919. májusában Max Weberrel és másokkal együtt aláírta azt a memorandumot, amely kijelentette, hogy Németország védekező háborút folytatott Oroszországgal szemben. Szakértőként szerepelt a háborús vereség okairól a Reichstag vizsgálóbizottságában folyó munkában, ahol különösen Erich Ludendorffot hibáztatta. Kívülállóként igazából sem a történelemben, sem a politikában nem ismerték el teljesen tevékenységét. A 19–20. század fordulóján a hagyományok és a haladó követelmények között ingadozva igyekezett ellentmondásait megszüntetni.

felelősség kérdéséhez, s különösen annak nemzetközi vonatkozásainak kutatásához nagy segítséget nyújtott Delbrück hagyatéka a berlini állami könyvtárban.[3]

Delbrück az első világháború kitörésétől kezdve kiemelt figyelmet szentelt a háborús felelősség kérdésének, előtte pedig már kiterjedt tudományos munkássággal rendelkezett.[4] A háborús felelősség mellett idővel a német katonai gondolkodás sajátosságainak és hibáinak is egyre nagyobb figyelmet szentelt.[5] Jóllehet érvelése mindvégig tudományos alapokon állt, néhány esetben mégis külön kell választani a világháború idején, valamint a hadműveletek befejezését követő időszakban keletkezett írásokat, hiszen a világháborút követő rendszerváltás nagyobb mozgásteret hagyott, nem is szólva a forrásanyag növekedéséről. Delbrück írásainak jelentős része 1929-ben bekövetkezett haláláig az általa szerkesztett *Preußische Jahrbücher*-ben jelent meg, mert felismerte a nyilvánosság nagy szerepét, valamint a nemzetközi dimenzió jelentőségét; több írása angol és amerikai folyóiratokban is megjelent.

1919-től figyelemmel kísérte a német és a nemzetközi háborús felelősséget tárgyaló munkákat és nyilatkozatokat, s szerzőikkel gyakran vitát kezdeményezett. A német stratégiával kapcsolatos vitában ugyanezt a munkamódszert alkalmazta, mivel a viták általában egy általa írott recenzió, vagy vitaindító esszé nyomán bontakoztak ki.

Nagyhatalmi erőviszonyok, militarizmus

Delbrück már az első világháború kitörése után néhány hónappal közreadta a háborús felelősséggel kapcsolatos első írásait, amelyet katonapolitikai és diplomáciai szempontból vizsgált. Logikusan felépülő munkamódszere kezdetben a nagyhatalmi erőviszonyokat helyezte a középpontba. A szembenálló nagyhatalmi csoportosulásokat

[3] Delbrück hagyatéka *(Nachlaß Hans Delbrück)* a berlini könyvtár mellett a koblenzi *Bundesarchiv*ban található. A háborús felelősséggel kapcsolatos anyag nagy részét Berlinben őrzik. A gyűjteményben a Delbrück által írott esszéken és újságcikkeken túl a témában publikáló más szerzők, valamint Delbrück vitapartnereinek is sok írása megtalálható.

[4] Legfontosabb művei: *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. Band I–IV.* Berlin, Verlag von Georg Stilke, 1900–1920. *Leben des Feldmarschalls Neidhardt von Gneisenau. Band I–II.* Berlin, 1882. *Die Polenfrage.* Berlin, Verlag von Hermann Walther, 1894. *Bismarks Erbe.* Berlin, Verlag Ullstein, 1915. *Krieg und Politik 1914–1916.* Berlin, Georg Stilke, 1918. A Delbrückkel kapcsoltos feldolgozások közül a következőkre kell utalni: LANGE, Sven: Hans Delbrück: Der Kritiker der Kriegsgeschichte. In: *Potsdamer Schriften für Militärgeschichte. Band 9.* Deutsche Militärhistoriker von Hans Delbrück bis Andreas Hillgruber. Potsdam, *Militärgeschichtliches Forschungsamt,* 2010. 9–20. Uő: *Hans Delbrück und der Strategiestreit.* Freiburg im Breisgau, Rombach + Co Verlagshaus, 1995. BUCHOLZ, Arden: *Hans Delbrück and the German Military Establishment.* Iowa City, University of Iowa Press, 1985. THIMME, Annelise: *Hans Delbrück als Kritiker der wilhelminischen Epoche.* Düsseldorf, Droste Verlag, 1955.

[5] Legfontosabb publikációi e témában: *Ludendorffs Selbstporträt.* Berlin, Verlag für Politik und Wirtschaft, 1922. *Ludendorff, Tirpitz, Falkenhayn.* Berlin, Verlag Karl Gurtius, 1920. Die Strategische Grundfrage des Weltkrieges. In: *Preussische Jahrbücher 183.* 1920/2. Märzheft 359–379. Kaiser und Kanzler. In: *Preussische Jahrbücher, 180/ 1.* 1920. április. 43–52.

illetően arra mutatott rá, hogy az antant katonai és demográfiai vonatkozásban egyaránt jelentős fölényben volt. Figyelemre méltóak voltak a német militarizmus cáfolatára irányuló okfejtései. Rámutatott, hogy a szárazföldi haderőt tekintve Oroszország és Franciaország egyaránt megelőzte Németországot. Amíg Németországban a hadsereg békelétszáma a lakosság alig több mint egy százalékát adta, ez a szám Franciaország esetében 2.17% volt. Oroszország szintén egy százalék körüli értékkel rendelkezett, de lakossága lényegesen nagyobb volt Németországénál.[6] Franciaország adata a leginkább szembetűnő, mivel világosan látszik, hogy Németországénál nagyobb hadseregét lakosságának jóval nagyobb arányú kiképzésével és fegyverben tartásával tudta fenntartani. (Németország lakossága 68 millió fő volt, szemben Franciaország 39 milliós lélekszámával.) Ehhez járult még az orosz hadsereg Németországénál nagyobb és évről évre gyorsabb ütemben növekvő békelétszáma, amellyel a német katonapolitika irányítói nem vehették fel a versenyt, igaz, Delbrück szerint ilyen irányú szándék nem is volt. Végkövetkeztetése szerint Németország és a központi hatalmak a fennálló erőviszonyok mellett eleve nem gondolhattak az antant elleni támadó hadműveletekre. Ezzel összefüggésben joggal merülhetett fel a kérdés: ha a német hadsereg az összlakosság számához viszonyítva a harmadik helyen állt, akkor miért nevezték militaristának Németországot? Ezt a kérdést Delbrück is felvetette, s azt állapította meg, hogy Oroszország és Franciaország katonapolitikája merítette ki a militarizmus fogalmát, mivel céljuk tartósan a német hadsereg nagymérvű meghaladása volt; az egyre növekvő különbség csökkentésére Németország nem tett kísérletet. E megállapításától Delbrück a háború befejezését követő időszakban sem tért el jelentősen.

Az erőviszonyok jelentőségének felismerését illetően Delbrück az angol békemozgalom egyik jelentős alakjával, Edmund Dene Morellel került azonos platformra. Morel 1918-ban megjelent munkájában nagy figyelmet szentelt a haderőfejlesztés kérdésének, noha ő nem a szemben álló erők létszámára, hanem a haderőfejlesztés anyagi vonzataira helyezte a hangsúlyt. Az 1905–1914 közötti német–osztrák–magyar, valamint a francia–orosz szövetség katonai költségvetését vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a jelzett időszakban Franciaország és Oroszország végig fölényben volt a központi hatalmakkal szemben.[7] Kiemelte az 1914. év adatait, amikor több mint 17 millió fontos fölényt állapított meg. Ennek ismeretében elvetette azt a közvéleményben meggyökeresedett álláspontot, miszerint *„Németország állig felfegyverzi magát ártatlan és békeszerető szomszédjai ellen.”*[8]

Delbrück Franciaország esetében Poincaré felelősségét állapította meg. Szerinte a francia elnök az antanthatalmak katonai fölényének ismeretében a központi hatalmak ellen indítandó esetleges háború feltétlen sikeréről biztosította Oroszországot.

Ezt követően a német haderőfejlesztések hibáira igyekezett rávilágítani: *„Néhány hadihajóval kevesebb és néhány hadtesttel több lévén, Szentpéterváron és Párizsban kevéssé lettek volna magabiztosak és a világháború nagy valószínűséggel nem tört*

[6] DELBRÜCK, Hans: Das deutsche militärische System, verglichen mit dem französischen, englischen und russischen. In: *Deutschland und der Weltkrieg.* Berlin Verlag von B. G. Teubner, 1915. 171–185.

[7] MOREL, Edmund Dene: *Truth and the War.* London, The National Labour Press, 1918. 94–95.

[8] Uo. 94.

volna ki."[9] Az antant számára sokkal kedvezőbb erőviszonyok (5 070 000 fő 3 358 000 ellenében) azonban lépéskényszerbe hozták a központi hatalmakat, elsősorban Németországot.[10] A haditengerészet terén sem volt kedvezőbb a helyzet, s Delbrück szerint a fentebb említett erőviszonyok akadályozták leginkább Németországot a hódító háborúban.[11]

A militarizmust azonban nemcsak számok alapján, hanem eszmetörténeti szempontból is vizsgálta. Felvetette a kérdést: *„a tömegeknek, vagy a vezető személyiségeknek van-e nagyobb befolyása a történelemben?"*[12] Arra a következtetésre jutott, hogy Oroszország és Franciaország egyaránt kitermelte a maga militaristáit, akik a katonapolitika alakulásában és a közvélemény formálásában is jelentős szerepet játszottak. Végkövetkeztetése tehát az volt, hogy Németországot és katonapolitikáját nem lehet egyoldalúan militaristának nevezni, mivel haderejüket és hadicéljaikat ismerve a századelő Európájában több nagyhatalom is – alkotmányos berendezkedéstől függetlenül – kiérdemelhette volna e jelzőt.

Az orosz mozgósítás jelentősége

Delbrück értelmezése szerint a szerb hadjárat és azt követő orosz mozgósítás nagy jelentőségű volt. Kiemelte, hogy a központi hatalmak nem mozgósítottak az antant ellen, de előbbiek földrajzi helyzetéből adódóan az nem is jelentett volna veszélyt számukra. Az orosz mozgósításra éppen az ellenkezője volt érvényes: Oroszország teljes mozgósításával háborúra, még pontosabban nyugati irányú támadó védekezésre kényszerítette Németországot. A teljes orosz mozgósítást nem lehetett indokolni a Szerbia ellen irányuló osztrák–magyar (részleges) mozgósítással; tehát az elhibázott volt, túlreagálta a helyzetet. Delbrück szerint antant körökben tisztában voltak a teljes orosz mozgósítás jelentőségével (t. i. hogy az lépéskényszert jelent Németország számára), de ennek ellenére kísérletet sem tettek, hogy meggyőzzék Oroszországot annak elvetéséről. A teljes orosz mozgósítást követően Németország a francia–orosz szövetség miatt nem tehette meg, hogy teljes erejét az orosz haderő feltartóztatására összpontosítja, hanem a nyugati hadszíntéren kellett semlegesíteni a francia hadsereget. Ehhez nyugaton kellett támadó hadműveleteket indítani.

Belgium semlegességének megsértése is ezzel függött össze: Németországnak a lehető legjobb pozíciót kellett megszereznie a nyugati hadszíntéren ahhoz, hogy sikerrel szállhasson szembe az orosz haderővel, ugyanakkor nyugat felől se legyen veszélynek kitéve.

J. W. Headlam angol történész 1915-ben megjelent munkájában ellentétes véleményen volt. *„Hogyan cselekedett Németország hasonló helyzetben? Amikor szembesült a veszéllyel, úgy tett, mint Oroszország, és először csak egy oldalon*

[9] Nachlaß Hans Delbrück. Staatsbibliotek zu Berlin (NHD SBB). Kaste: 27 Faszikel: 88/a. Rüstung, Abrüstung und Kriegsgefahr. *Berliner Tageblatt,* 1926. február 9.
[10] NHD SBB, 27, 89/a. *Der Deutsche Kriegsplan für den Weltkrieg.*
[11] Uo. Die Mythe von Deutschlands Kriegsschuld. *Neues Wiener Tagblatt,* 1927. szeptember 4.
[12] Uo. Der Einbruch der Weltkatastrophe In: *Allgemeine Zeitung*, 1924. szeptember 20.

mozgósított? Természetesen nem. […] Németország azonnal a francia határra összpontosította csapatait, s ultimátumot intézett ellene. Ennek fényében micsoda képmutatás a német kormány részéről az orosz mozgósítás miatt panaszt emelni."[13] Headlam érvelésével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy egy orosz–német konfliktus esetén az helytálló volt. Az angol történész azonban teljes mértékben figyelmen kívül hagyta Franciaország földrajzi és katonai jelentőségét. Németország nem várhatta meg az orosz mozgósítás befejezését, mivel határai mentén a francia és az orosz haderővel vívott egyidejű háború a kudarccal lett volna egyenértékű.

Delbrück helytelenítette Belgium lerohanását és súlyos hibának nevezte, ugyanakkor kiemelte, hogy azt a Németország számára fennálló vészhelyzet (az orosz teljes mozgósítás és a Németország számára kedvezőtlen erőviszonyok) kényszerítette ki és jogi értelemben nem is lehet igazolni.[14] Amint fogalmazott: *„Saját magunk megmentését a vészhelyzet elől kizárólag saját gyorsaságunkban lehetett keresni."*[15] A belga hadjárat következményeit illetően azt emelte ki, hogy nagy hatást gyakorolt Nagy-Britannia háborús erőfeszítéseire. A szigetország beavatkozását német–francia háború esetén is biztosra vette, azonban megítélése szerint ez esetben nem lehetett volna elfogadhatóvá tenni az általános hadkötelezettséget, valamint a békepárti felfogás is lényegesen erősebb lett volna.[16] Ezzel függ össze, hogy a cári Oroszország összeomlását és a szovjet-orosz vezetéssel történt béketárgyalások megkezdését követően kívánatosnak tartotta a német csapatok Belgiumból történő kivonását.[17] Németország ugyanis ezzel egyértelművé tehette volna azon szándékát, hogy védekező hadműveleteket kíván folytatni; Belgium kiürítése szerinte jelentős csapás lett volna az antant katonai vezetésére és háborús propagandájára.

Szerbia

Delbrück kései munkásságában jelentős helyet foglalt el Szerbia sorsa. Megítélése szerint Oroszország a nagyszerb állam megvalósításához, valamint azt elősegítő propagandamunkához egyaránt jelentős és folyamatos anyagi és erkölcsi támogatást nyújtott.[18] E segítség miatt megkérdőjelezte az önálló szerb diplomácia létét is, ezért külpolitikai vonatkozásban több alkalommal is szatelit-államnak nevezte Szerbiát. Ezzel függött össze azon megállapítása, miszerint *„nincs helytelenebb azt gondolni, hogy ha*

[13] HEADLAM, J. W: *The History of Twelve Days July 24th to August, 1914. 4th. 224.* London, Adelphi Terrace, 1915.

[14] DELBRÜCK, Hans: Die deutsche Kriegserklärung 1914 und der Einmarch in Belgien. *Preußische Jahrbücher,* Band 175. Heft 2. Februar 1919. 271–280.

[15] Uo. 277.

[16] Uo. 274–275.

[17] DELBRÜCK, Hans: Die Offensive im Jahre 1918. In: *Ursacher des Zusammenbruch. Entstehung, Durchführung und Zusammenbruch der Offensive von 1918. Heft 3.* Gutachten des Geheimrat prof. Hans Delbrück. Berlin, Norddeutsche Buchdruckerei und Verlagsanstalt A. G, 1922. 18.

[18] DELBRÜCK, Hans: War es zu vermeiden? In: *Preußische Jahrbücher,* Band 175. Heft 1. Januar 1919. 127–131., 128.

Ausztria–Magyarország más politikát folytatott volna Szerbia ellen, akkor a háborút el lehetett volna kerülni."[19] Kiemelte, hogy a szerbeknek kevesebb, mint fele élt Szerbiában, jelentős részük az államszövetség területén lakott. Valamennyi szerb egy hazában történő egyesítése tehát kizárólag a Monarchia kárára történhetett. Delbrück úgy fogalmazott, hogy a szerb propaganda és a nagyszerb eszme a Monarchiának nem csupán a nagyhatalmi státuszát, hanem egyenesen a létét veszélyeztette, s vészhelyzet jelentett a Monarchia számára. Akik tehát az osztrák–magyar ellenlépéseket bírálták, azok nem csupán a nagyhatalmi politika, hanem az önvédelem jogát tagadták meg az államszövetségtől. Szerbia ugyanakkor nem tartozott Oroszország közvetlen érdekszférájába, mivel Szentpétervár célja a tengerszorosok ellenőrzése volt és a szerb hadjáratot követő katonai passzivitás Oroszország számára legfeljebb presztízsveszteséget jelenthetett.[20] Delbrück több alkalommal is nyomatékosította, hogy a központi hatalmaknak nem állt érdekükben a háború kiszélesítése, éppen ellenkezőleg: a cél (a mozgósítás arányával és irányával összefüggésben) a háború *„helyi"* jellegének fenntartása volt.

Az orosz részleges mozgósítás jelentőségét is felvetette. Úgy ítélte meg, hogy az erőviszonyok tükrében már az is háborús fenyegetést jelentett a központi hatalmak számára. A német kivárási politika, miszerint a részleges nem, hanem csak teljes orosz mozgósítás jelentett azonnali veszélyt, Delbrück értelmezésében bizonyosan politikai–stratégiai hiba volt, ugyanakkor éppen e döntés volt *„az egyik legerősebb érv a német politika békére való hajlandósága mellett."*[21]

Delbrück nézetei az Egyesült Államokban

Az Egyesült Államok 1917 áprilisáig ugyan semleges maradt, Delbrück mégis fontosnak tartotta álláspontját a tengerentúlon is ismertebbé tenni. 1915 elején két esszét is publikált a *The Atlantic Monthly* nevű amerikai folyóiratba. Szerbia és a mozgósítással kapcsolatos kérdések mellett itt Belgiumnak is kiemelt figyelmet szentelt. Németország belga hadjáratát a korábbi hadi eseményekkel hozta összefüggésbe. Figyelemre méltó a belga semlegességi politikáról alkotott véleménye. Arra a megállapításra jutott ugyanis, hogy a belga semlegességnek évek óta bizonyos akadályai mutatkoztak. Amint fogalmazott: *„egy ország, amely két rossz viszonyban levő szomszéd között helyezkedik el és az egyik ellen tesz védelmi intézkedéseket, a másik ellen azonban nem, lehet e valójában semleges?"*[22]

Delbrück ezzel a Liège környéki erődrendszerre gondolt, ugyanakkor nem véletlenül igyekezett a belga diplomácia és katonapolitika részleteire rávilágítani. Minden bizonnyal már a hadjárat után néhány hónappal felismerte, hogy az Egyesült

[19] NHD SBB. 27, 89/a. Der Einbruch der Weltkatastrophe vor 10 Jahren. *Niedersächsische Morgenpost.* 1924. július 30.

[20] LIEVEN, D. C. B: *Russia and the Origins of the First World War.* New York, St. Martins Press, 1983. 147.

[21] NHD SBB 14, 64. 1 Kriegsschuldfrage und Geschichtswissenschaft.

[22] DELBRÜCK, Hans: Germany's Answer. In: *The Atlantic Monthly* 115. 233–242. 240.

Államokban Németországgal azonosítják a militarizmust, és az érvelés alapja éppen Belgium lerohanása volt. Az esetleges kiürítéssel kapcsolatban arra a következtetésre jutott, hogy *„az angol pártok a legszélsőségesebb pacifistákig egységesek abban, hogy Belgium evakuálása nélkül nem lehet a békére gondolni, mert Németország ezen ország birtoklásával olyan erős lenne, hogy ezzel Nagy-Britannia és Franciaország és ezzel egész Európát fenyegetné."* Meg volt győződve: amennyiben Németország nem szállta volna meg Belgiumot, akkor a szomszédos ország az antanthatalmak egyik bástyájaként folyamatos fenyegetést jelentett volna.[23]

Oroszország haderejének említése sem volt véletlen; Delbrück ezzel szintén a militarizmussal kapcsolatos vádakat kísérelte meg cáfolni, mondván, hogy az orosz haderő nagyobb, mint Németország, a Monarchia és Olaszország hadserege együttvéve.[24] Ki kell emelni, hogy Delbrück ezzel nem csupán katonai, hanem ideológiai értelemben is egy ellentmondásra világított rá. Ha az I. világháború a demokráciák harca volt az autokráciák ellen, akkor ennek ellentmondott a cári Oroszország részvétele az antant oldalán.

Az Egyesült Államok 1917 áprilisától kezdve állt hadban Németországgal, s Wilson a hadba lépés után nem sokkal több beszédében is világossá tette Németország egyértelmű felelősségét. Delbrück az 1917. november 12-én Bufallo-ban elhangzott beszédének szentelt figyelmet. Wilson előadásában sokáig méltatta a német kultúrát, viszont ezzel függött össze a világháborús Németország bírálata is: a németek nem voltak elégedettek a már meglévő csodás eredményeikkel, hanem szomszédos országokra támadtak azzal a szándékkal, hogy uralmukat kiterjesszék. Delbrück ellenpéldaként a titkos szerződésekben foglalt területi és gazdasági ígéreteket említette.[25] A wilsoni érvelés mozgatórugóit is helyesen olvasta ki: *„Miért hallgatja el Wilson elnök a népe elől mindezt? Nem csupán elhallgatja, hanem elferdíti a valóságot annak hirdetésével, hogy ebben a háborúban a jogos önvédelem az antant oldalán, míg a hódítás iránti vágy a mi oldalunkon lenne."*[26]

Az amerikai elnök korábban is a német militarizmussal próbálta elfogadhatóvá tenni országa hadba lépését, elég csak a június 14-én tartott beszédére gondolni. Ennek egyik legfontosabb megállapítása az volt, hogy Németország kezdte a világháborút, s az is bebizonyosodott, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia csupán Németország játékszere volt. Delbrück azonban nem ennek a megállapításnak szentelt figyelmet, hanem kivárta a történelmileg megfelelő pillanatot. Nem véletlen, hogy a november 12-i beszédre reagált, mivel addigra már nyilvánosságra kerültek a világháború idején kötött titkos szerződések, s ezzel érvelése fajsúlyosabbá vált.

A háború lezárását követő érvelés

Ernest Lavisse (1842–1922) francia történész terjedelmes cikkében a háborús felelősséget kizárólag Németországra hárította, s kétségbe vonta, hogy a weimari

[23] NHD SBB 15, 67. 1 Um Belgien.
[24] DELBRÜCK: Germany's Answer, i. m. 241.
[25] NHD SBB 15, 67. 2 Wilsons Botschaft. 4–5.
[26] Uo. 5.

köztársaság demokratikus lett volna.[27] A rendszerváltás ellenére a militarizmus továbbélését is biztosra vette.

Delbrück nyílt levélben reagált a francia állításaira. Kiemelte, hogy a békekonferencia elvetette a háborús felelősséget vizsgáló nemzetközi bizottság felállítását, szerinte éppen azért, mert a források cáfolták volna a központi hatalmak egyértelmű bűnösségét hangoztató álláspontot. A militarizmus vádjára reagálva pedig kiemelte, hogy országa a nehéz gazdasági helyzet ellenére is rá volt kényszerülve – a világháborúnál és azt megelőző időszaknál kisebb létszámú – haderő fenntartására. Példaként a bolsevizmus terjedését említette, aminek feltartóztatásában véleménye szerint Németországnak jelentős szerepe volt.[28] Ezen megállapítása lényegében Németország katonai, gazdasági értelemben vett fontosságára hívta fel a figyelmet.

Delbrück a világháború lezárását követően egyaránt szembeszállt a háborús felelősséget kizárólag Németországra hárító szemlélettel (a versailles-i békerendszerrel és a Németországgal kötött békeszerződéssel), valamint a vereséget a tördöfés elmélettel alátámasztó torz értelmezéssel. Munkamódszere bírálatokat, ugyanakkor tudományos értelemben vett elszigetelődést eredményezett. A tisztikar szemében ő lett az egyik ellenségkép a német stratégia és katonai vezetés bírálata miatt, de szocialista körökben is bírálták munkásságát. Az ismert marxista teoretikus, Karl Kautsky sérelmezte, hogy a világháború kitörését elemző írásaiban vitatta a vilmosi Németország egyértelmű és kizárólagos felelősségét.[29] A vitában Kautsky lényegében az antant háborús propagandájának alapján állt. Nem sokkal a fegyverszünetet követően vizsgálni kezdte az I. világháború kitörésének körülményeit, különös tekintettel Németország felelősségére. Szilárdan kiállt azon véleménye mellett, miszerint a német katonai és politikai vezetés tudatosan Európa lerohanására készült.[30] A mozgósítással kapcsolatban arra a következtetésre jutott, hogy Oroszország és a Monarchia teljes mozgósítása ugyanazon a napon történt és utóbbié az orosznál sokkal kisebb nehézségekbe ütközött.[31] E megállapítás ismét az erőviszonyok figyelmen kívül hagyását bizonyítja.

Delbrück az idő előre haladtával egyre inkább két (vagy több) fronton harcolt: ezt nevezhetjük *„abszolút történelemszemléletnek”,* mivel a történeti kutatást és a tudományos megközelítést helyezte a középpontba és minden esetben, minden irányban fellépett a leegyszerűsítő, propagandisztikus szemlélet és a múlt eseményeinek mitizálása ellen. Ez a vita kiszélesedését is jelentette.

Delbrück a továbbiakban vitába szállt J. W. Headlam Morley angol, valamint Alphonse Aulard francia történészekkel is. Aulard a *Figaro* 1927. július 31-i számában azt tartotta fontosnak kiemelni, hogy *„Nem kizárólag Németország, hanem az Osztrák–Magyar*

[27] LAVISSE, Ernest: Lettre a MM. les plenipotentiaires de l’ Allemagne. In: *Temps,* 1919 Mai 2–3.

[28] DELBRÜCK, Hans: Offener Brief an Ernest Lavisse. *Preußische Jahrbücher,* Band 176, Heft 3. Juni 1919. 468–472.

[29] A vitában az ismert marxista teoretikus, Karl Kautsky lényegében az antant háborús propagandájának alapján állt. Nem sokkal a fegyverszünetet követően vizsgálni kezdte az első világháború kitörésének körülményeit, különös tekintettel Németország felelősségére.

[30] KAUTSKY, Karl*: Delbrück und Wilhelm II.* Berlin, Neues Vaterland, 1920. 31

[31] KAUTSKY, Karl: *Wie der Weltkrieg Entstand.* Berlin, Paul Cassier, 1919. 129.

Monarchia is bűnös volt."[32] Aulard másik állítása az volt, miszerint az orosz teljes mozgósítás védelmi célokat szolgált. Delbrück felvetette a kérdést: *„Védekezés, de ki ellen? Oroszországnak 117 hadosztálya volt, a Monarchiának csak 50. Ennek az ötvennek a felét Szerbia ellen mozgósították, tehát nem az orosz határ felé, hanem attól távolodva volt mozgásban. Az orosz határnál, Galíciában állomásozó hadtesteket nem mozgósították."*[33] Véleménye szerint a francia–orosz szövetség nagy fölénye miatt sem a német, sem az osztrák–magyar támadásnak nem lehetett realitása. Friedrich Hertz osztrák szociológus és közgazdász Delbrücknek címzett vitaindító cikkében elismerte, hogy Oroszországban és Franciaországban egyaránt voltak *„befolyásos államférfiak, akik veszélyes tendenciákat követtek."* A szerb hadjárattal kapcsolatban megjegyezte: *„Oroszországnak nyugodtan végig kellett volna néznie? Németország nyugodtan végignézte volna hasonló helyzetben?"*[34] Herz megítélése szerint egyik oldalon sem készültek tudatosan a világháborúra, annak kitörésében a szerb kérdés indulatos, katonai eszközökkel való megoldása játszotta a fő szerepet. Herz esetében is a katonai erőviszonyok említésének hiányát lehet felróni hibaként.

A világháború lezárását követően a háborús felelősség kérdése nagyobb figyelmet kapott, amelyben a versailles-i békeszerződés 231. paragrafusa is nagy ösztönzést jelentett. 1919-ben megalakult a Háborús Okok Kutatásának Hivatala nevet viselő szervezet Ernst Sauerbeck vezetése alatt, amelynek célja a Németország egyedüli felelősségéről megfogalmazott állítás cáfolata volt.[35] A témakörben kutató és publikáló történészek közül Delbrück mellett Hermann Lutz,[36] Graf Montgelas,[37] Alfred von Wegerer, Erich Brandenburg,[38] valamint Max Weber neve említendő.

A Delbrück – Headlam-Morley vita[39]

A háborús felelősség kérdéséről folytatott vita során mindketten korábbi, a világháborúval kapcsolatos állásfoglalásaik egyfajta szintézisét adták. Delbrück célkitűzése a leegyszerűsítő, a háború kitöréséért teljes mértékben a központi hatalmakat és elsősorban Németországot felelőssé tevő értékelés tudományos alapú

[32] Idézi: NHD SBB 15, 67, 1 Gute Aussichten in der Kriegsschuldfrage.
[33] Uo. 3
[34] NHD SBB. 29 95 Der Ausbruch des Weltkrieges. Antwort an Professor Hans Delbrück. *Neue Freie Presse,* 1924. október 12.
[35] Biedermann: i. m. 32.
[36] LUTZ, Hermann: *Der Weg Zum Kriege.* Berlin, Georg Stilke, 1922.
[37] MONTGELAS, Graf: Der Zusammenbruch der Ententelegende über die russische allgemeine Mobilmachung. *Deutsche Rundschau,* 48 évf 8, valamint *Zur Schuldfrage Berlin.* Verlag der Kulturliga, 1920.
[38] BRANDENBURG, Erich: *Die Ursachen des Weltkrieges.* Leipzig, Quelle & Meyer, 1925.
[39] A vita németül önálló kötetben jelent meg *Deutsch–Englische Schuld Diskussion zwischen Delbrück und Headlam Morley* címmel. Angolul a *The Contemporary Review* 1921. márciusi számában lelhető fel, azonban nem teljes, mivel a három esszéből csak kettő jelent meg; Delbrück viszontválasza nem jelent meg, azt csak a német nyelvű kiadás tartalmazza. Az angol folyóiratban a vita anyaga Did *the Kaiser Want the War?* és *Reply of Headlam Morley* címmel szerepel.

bírálata volt. Ennek elvégzéséhez fontosnak tartotta az elérhető dokumentumok minél szélesebb körű bevonását is. Elismerte, hogy Karl Kautsky több alkalommal is publikált a témában, ám véleménye szerint vitapartnere prekoncepciók alapján közelített a kérdéshez, mivel egyetlen célja a császár és Németország felelősségének bizonyítása volt. Delbrück megalapozatlannak és károsnak nevezte a versailles-i békeszerződés 231. cikkelyét,[40] amely a világháború kitörését illetően Németország és szövetségesei egyértelmű felelősségét állapította meg.

A vita keretein belül Headlam-Morley mellett Delbrück Charles Oman angol történész eredményeivel kapcsolatban fogalmazott meg bírálatot. Oman 1919-ben külön kötetet szentelt a világháború kitörésének és a vele kapcsolatos felelősség kérdésének.[41] A július végi mozgósításokat illetően határozott megállapítással állt elő. A Monarchiával kapcsolatban kiemelte, hogy a három galíciai körzet egységeit nem mozgósították, mert e lépés, amint fogalmazott *„egyértelműen nyílt fenyegetést jelentett volna Oroszország számára."*[42] Az orosz csapatösszevonásokkal kapcsolatban azt emelte ki, hogy kizárólag a kijevi, ogyesszai, moszkvai és a kazanyi katonai körzetekben történt mozgósítás, a varsói, a vilnai, valamint a szentpétervári körzetekben nem, mivel Oroszország *„semmilyen körülmények között nem akart háborút Németországgal."* Joggal merül fel a kérdés a részleges mozgósítás szükségességével és méreteivel kapcsolatban is. A teljes orosz mozgósítást Oman azzal indokolta, hogy *„nem kizárólag a Monarchiával, hanem Németországgal is fennállt a háború veszélye, […] ezért ha Oroszország előnyt akart kovácsolni számbeli fölényéből a varsói hadsereget is használnia kellett. Ha a varsói hadsereget nem mozgósítják, nyílt fenyegetést teremtve ezzel Németország számára, nem kezelnék ezt egyértelmű figyelmeztetésként."*[43] A fennálló erőviszonyok ismeretében nem világos, hogy Oroszországnak a saját biztonsága szempontjából miért volt szükséges a teljes mozgósítás Németország és a Monarchia ellen, mialatt az államszövetség haderejének nem sokkal több, mint a fele nyílt fenyegetést jelenthetett Oroszország számára.

Delbrück a vitában az országa számára kedvezőtlen erőviszonyokat emelte ki. Véleménye szerint a háború fő oka az orosz mozgósítás volt. A Monarchia, mivel nem volt körülvéve, késleltethette saját teljes mozgósítását, Németország (a francia–orosz szövetség miatt) viszont nem. Az Osztrák–Magyar Monarchia erőinek kétötödét mozgósította, míg Németország semmit, továbbá a mozgósítás kizárólag Szerbia ellen irányult, az antanthatalmakkal közös határokon a központi hatalmak részéről semmilyen csapatösszevonás nem történt.

Headlam-Morley arra a megállapításra jutott, hogy az orosz mozgósítás két fő oka Németország Balkán-politikája és kis-ázsiai aspirációi voltak. Kiemelte, hogy a Monarchia nagyhatalmi súlyát tekintve nem volt jelentős, de Németország támogatta, mert balkáni és kis-ázsiai befolyásának növelésére használta az államszövetséget. (Ez az elmélet nem sok újat tartalmazott; a teljesség igénye nélkül Alfred Thayer Mahan, Woodrow Wilson, Edward Mandell House, David Lloyd George és Theodore Roosevelt

[40] Biedermann: i. m. 15.
[41] OMAN, Charles: *The Outbreak of the War of 1914–1918.* London, His Majesty's Stationery Office, 1919.
[42] Uo. 59.
[43] Uo. 69.

érvelésében is felbukkant.) Németország török érdekeltségei (gazdasági kapcsolatok, német tisztek a török haderőben) szerinte lépéskényszerbe hozták Oroszországot, Szentpétervár ugyanis csak abban az esetben tudta a status quót fenntartani, ha Németország nem növelte törökországi befolyását és *„távol tartotta magát Konstantinápolytól”.*

Az orosz mozgósítással kapcsolatban elismerte, hogy fontos lépés volt a háború kiszélesedése felé, de annak okát már nem tudta egyértelműen tisztázni. Németország törökországi jelenlétét és a Monarchia szerb hadjáratát egyaránt okként jelölte meg. Világossá válik, hogy Headlam-Morley kettős biztosítékra törekedett. A Monarchia kezdte a katonai mozgósítást, s ez váltotta ki az orosz teljes mozgósítást, ha pedig korábbra megyünk vissza, Németország külpolitikája volt az oka a német–orosz viszony folyamatos romlásának, s ez szintén hozzájárult az orosz mozgósításhoz. Az angol történész érvelésének egyik leginkább szembetűnő hiányossága, hogy jóllehet a világháború kitörésével kapcsolatban foglalt állást, a katonapolitikai sajátosságokat, valamint a Delbrück által felvetett katonai erők és a békelétszám kérdéskörét meg sem említette.

Delbrück válaszában vitapartnere érvelésének hiányosságaira hívta fel a figyelmet. Emlékeztetett, hogy a török haditengerészet fejlesztésében angol szakértők is közreműködtek, ez mégsem vezetett angol–orosz konfliktushoz. A német–török viszonyt elkülönítette a kor nagyhatalmainak gyarmati politikájától, nézete szerint az mindkét fél számára hasznos volt (hadsereg, iskolarendszer modernizálása, Törökország europaizálása, bizonyos gazdasági előnyökért cserébe). Az orosz mozgósítással kapcsolatban megismételte korábbi álláspontját, nevezetesen, hogy Németország kül- és katonapolitikája nem jelentett közvetlen veszélyt Oroszország számára, ahogy a Monarchia részleges mozgósítása és szerb hadjárata sem. A vitával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az érvkészletben hozott ugyan új eredményeket, igazi jelentősége viszont abban állt, hogy a háborús felelősséggel kapcsolatos német álláspontot szélesebb körben – Nagy-Britanniában – is ismertté tette, s ebben úttörőnek bizonyult.[44]

Az I. világháború kitörésének 10. évfordulóján Delbrück nagy lehetőségeket látott a téma népszerűsítésében. 1924. augusztus elejétől szeptember végéig több tucat cikket jelentetett meg. Az írások nagy száma egyenes arányban állt az új eredmények csökkenésével, noha Delbrück célja a napi sajtóval bevallottan a téma felszínen tartása volt. Cikkei egyébként szinte kivétel nélkül az újságok első oldalán jelentek meg, ami jelentős segítséget nyújtott érveinek szélesebb körben való megismeréséhez. A következő évben pedig egy terjedelmes esszét publikált, amely a háborús felelősséggel kapcsolatos érveinek szintézisét adta.[45]

Delbrück Németországnak a Népszövetségbe való felvételét követően nyílt levelet fogalmazott meg a Népszövetség közgyűlése számára.[46] Felvetése hasonló volt a hét évvel korábbi elgondoláshoz, amelyben vizsgálóbizottság felállítását javasolták.

[44] Biedermann: i. m. 36.

[45] DELBRÜCK, Hans: *Der Stand der Kriegsschuldfrage.* Berlin, Carl Heymanns, 1925.

[46] A levél aláírói Delbrück mellett Harry Elmer Barnes northamptoni történész és Gustave Dupin, Alfred Pevet, Georges Demartial voltak.

Delbrück itt ismét a 231. cikkelyben megfogalmazottakat bírálta. *„A világháború okainak egy pártatlan alapos és szigorú vizsgálata fog nyugalmat hozni a közvélemény számára."*[47]

A háborús felelősség további kutatását a weimari köztársaságban is kiemelt fontosságúnak tartotta. *„A demokrácia ma kormányon van és az emberek a népek közötti egyetértés nagy eszméjét remélik tőle."* A felszínes megközelítés elleni harcot azonban a továbbiakban is folytatni kellett, mivel annak hiánya esetén *„ezzel saját maga ásná alá erkölcsi értékét a német nép előtt."*[48] Ez alkalommal is – élete során immár sokadszor – a felszínes, leegyszerűsítő történelemszemléletet bírálta. Rámutatott, hogy sok esetben a vilmosi Németország iránti ellenszenv volt az objektív múltfeltárás fő oka. Ez megköveteli a történeti igazságosságot Németország és a népek közötti egyetértés érdekében."[49]

Delbrück számára ez a megközelítés élete végéig meghatározó maradt. 1929. január 29-én nyílt levélben adott hangot a háborús politika értelmezésével kapcsolatos aggályainak. Ezúttal Karl Severing két nappal korábban Hamburgban tartott előadása szolgáltatta az okot. A miniszter elismerte, hogy II. Vilmos kísérleteket tett a háború lokalizálására, de elvetette, hogy békecsászárnak nevezzék és glorifikálják. Delbrück úgy fogalmazott, hogy a háborús felelősség vizsgálata *„nem a glorifikálásról, hanem a jogilag és tudományosan megalapozatlan támadások elleni védekezésről szól. Ezt a védekezés nem csupán a történettudomány, hanem a német politika számára is kötelező. Pártküzdelemnek lennie kell, de ebben a kérdésben a német népnek egységfrontba kellene tömörülnie."*[50]

Delbrück történetírói vénájában mélyen gyökerezett a mítoszteremtés elleni közdelem, a leegyszerűsítő szemléletek árnyaltabb megközelítése, azok korrekciójára irányuló szándék, valamint a segédtudományok használata.[51]

Az első világháború, valamint a háborús felelősség kérdésének vizsgálatához egy sokrétű, egyetemes történeti látószög megléte is szükséges volt. Ha Delbrück megállapításait nemzetközi környezetben akarjuk elhelyezni, azt látjuk, hogy azok gyakran békepárti közszereplőkkel mutattak egyezést. A szövetségi rendszerek erőviszonyaival kapcsolatban a már korábban idézett E. D. Morellel került egy platformra. Az orosz mozgósítás jelentősége Oswald Garrison Villard amerikai újságíró 1915-ben megjelent könyvében került elő. Villard szerint Oroszország mozgósítása

---

[47] NHD SBB Kasten 39 Faszikel 111 Nr. 5. Gegen die Kriegsschuldlüge. *Tägliche Rundschau,* 1926. szeptember 18.

[48] NHD SBB 15 67 1. Kriegsschuldfrage und Völkerverständigung.

[49] NHD SBB 27 88/e Für die Demokratie. *Frankfurter Handelszeitung,* 1924. november 4.

[50] Uo. Offener Brief an Herrn Reichsminister Karl Severing. 4. In: *Deutsche Allgemeine Zeitung,* 1929. január 30.

[51] Jól fejezi ki ezt az 1896-ban tartott előadása a munkanélküliség kérdésében: Németországban ma 72 000 munkanélküli van. Hogyan élnek ők? Emberhez méltatlan körülmények között, koldulásból, vagy zsebtolvajlásból? […] Miért lettél tehát munkanélküli? […] Egy ember munkanélküli, aki Kölnben nem talál munkát, de Bonnban? Egy ember munkanélküli, aki nyáron jól keresett – vegyünk egy kőművest – és télen abbahagyta a munkát? In: DELBRÜCK, Hans: Die Arbeitslosigkeit und das Recht auf Arbeit. In: uő: *Erinnerungen, Aufsätze und Reden.* Berlin, Georg Stilke, 1902. 369–385. 377.

tette a háborút a szövetségi rendszerek háborújává, mivel Németország, a kétfrontos háborút elkerülendő, szerinte sem várhatta meg az orosz mozgósítás befejezését.[52] A hasonló következtetésre jutott történeti munkák közül elsősorban Mulligam 2012-ben megjelent könyvét kell említeni. Mulligam szintén felismerte az orosz mozgósítás jelentőségét, s e megállapításával közel került Delbrück érveléséhez. Delbrücknek a háborús felelősséggel kapcsolatos vizsgálatairól – és teljes kései, még pontosabban 1914 utáni munkásságáról – ezért megállapítható, hogy hibái, valamint a forrásanyag és a feldolgozások szűkös volta ellenére figyelemreméltó eredményeket hozott, ezért úttörő jellegű megközelítésként értékelendő.

[52] VILLARD, Oswald Garrison: *Germany Embattled.* New York, Charles Scribner's Sons, 1915. 7–8.